

GEOGRAFISKA NOTISER

*MEDLEMSBLAD
FÖR GEOGRAFILÄRARNAS
RIKSFÖRENING*

N:r 1 1947
MARS
ÅRGÅNG V

I N N E H Å L L:

K. G. Grytzell: Statistiken i geografiundervisningen.

Per Holm: Arbetslektioner i geografi.

Gunnar Malmberg: Kraftkällornas utnyttjande.

Carl Erik Nordenskjöld: Med Norra realare i Jämtlandsfjällen.

Meddelanden.

K A R T A N

är geografens främsta hjälpmedel. Detta gäller alla hans verksamhetsområden. För fältarbeten behövas arbetskartor, och vid publicering av vetenskapliga undersökningar är ett gott kartmaterial ovärderligt. Ni bör rådgöra med våra erfarna fackmän redan vid planeringen av ett arbete

GENERALSTABENS
LITOGRAFISKA ANSTALT

Postfack, Stockholm 1

GEOGRAFISKA NOTISER

MEDLEMSBLAD FÖR GEOGRAFILÄRARNAS RIKSFÖRENING

Redaktion: C. E. NORDENSKJÖLD (Redaktör och ansvarig utgivare), H. NELSON,
K. E. BERGSTEN, N. BJÖRSJÖ, GERD ENEQUIST, S. SWEDBERG, THEKLA THUNBERG,
J. WESTIN.

Redaktionens adress: Norra Realläroverket, Roslagsgat. 1, STOCKHOLM.

Årgång V.

Mars 1947.

N:r 1.

STATISTIKEN I GEOGRAFIUNDERVISNINGEN

Ett centralt krav i all undervisning är, att eleverna själva få draga slutsatser i så stor utsträckning som möjligt. Detta förutsätter emellertid ett utvalt kunskapsmaterial, som förenklar problemen och gör det möjligt för dem att i de konkreta fallen se lagbundenheten. Laborationerna i fysik, kemi och biologi äro exempel på ett dylikt arbetssätt, exkursionerna i biologi och geografi delvis väl också. Vad laborationerna betyda för eleverna i de naturvetenskapliga ämnena, kan arbetet med statistiskt material betyda för dem i geografi.

Här möta vi emellertid ett allvarligt hinder: det finns f.n. ej tillräckligt för skolan utvalt material, som ger eleverna möjlighet att i varje särskilt fall få problemen så belysta, att de själva kunna nå fram till slutsatser och omdömen. De tvingas att alltför ofta låta sig nöja med lärobokens eller lärarens ord. Detta är att beklaga, ty den upptäckarglädje, som finns hos de flesta ungdomar och som är så betydelsefull för deras intresse för ämnet, får därigenom ej tillräcklig näring. Men även om läraren kan skaffa fram det erforderliga materialet, vilket han i allmänhet inte har möjlighet till, skulle detta kräva alldeles för lång tid för honom, varför det i de flesta fall ej göres. En diktamen av statistiskt material är också tidsödande, och därtill kommer, att läraren härigenom liksom märks för mycket. Eleverna få i detta fall ej så odelat den värdefulla känslan, att det är de själva, som funnit den sökta lösningen, som i det fall, då de ur en samling tryckt material kunna leta fram vad de behöva. Därför vore det säkerligen att rekommendera, att eleverna i särskilda häften hade tillgång till det statistiska material, som

erfordrades för deras arbete efter mera självständiga linjer, men ändå så valt, att det anslöte sig till lärokursen. Nu finnas visserligen sedan flera år tillbaka särtryck ur Statistisk årsbok av de internationella översiktstabellerna, men då dessa ej äro utarbetade med tanke på skolans behov, bli de alltför ofullständiga och även ställvis för svåra, i varje fall för folkskola och realskola. Vi ha också läroböckernas tabeller, men även om dessa i regeln äro mycket bra hopställda, äro även de alltför ofullständiga för att i önskvärd omfattning förklara och komplettera lärokursen. De bli därjämte fort för gamla.

Många geografilärare begränsa användningen av statistik i undervisningen till den minsta möjliga i den ofta riktiga känslan, att för mycket siffermaterial tröttar eleverna och försvårar överblicken. Materialet måste därför vara valt så, att det belyser något väsentligt. Men lika viktigt är, som redan ovan framhållits, att eleverna själva få syssla med det och draga slutsatser, då det på ett helt annat sätt blir deras egendom, än om läraren skriver upp en tabell på svarta tavlan och förklarar, även om detta mer eller mindre sker under elevernas medverkan. Det väsentliga vid användningen av statistiskt material i geografiundervisningen är sålunda, att det i huvudsak blir lärjungarna och ej läraren, som arbetar med materialet och söker få något ur det. Det är ju givet, att läraren i de flesta fall får hjälpa, somliga mer och andra mindre. Men har han alltid som ledmotiv att hjälpa så lite som möjligt och framför allt så, att det märks så lite som möjligt, kunna nog eleverna oftast känna, att det är de och inte läraren, som helt eller till väsentlig del löst uppgiften. Och denna stimulerande känsla, att det är de själva, som upptäcka och dra slutsatser, är till ovärderlig hjälp för att få fram och vidmakthålla intresset för ämnet men också och viktigare för elevernas fostran till självständighet. Det går emellertid långsamt i början, innan eleverna äro tränade. Därför böra de redan på ett tidigt stadium, och helst då de börja läsa geografi, beredas tillfälle att öva sig med mycket enkla uppgifter. Dessas svårighetsgrad ökas efter hand, och när eleverna så komma upp i gymnasiet, ha de fått en sådan träning, att den knappa tid, som här står till förfogande, ej behöver hindra dem att arbeta på liknande sätt. Ha de ej i folkskola och realskola fått den erforderliga träningen, måste naturligtvis hänsyn tagas till detta, men att för den skull helt låta eleverna avvara förmånen att själva arbeta med statistiskt material är säkerligen ej behövt. Kravet på mera självständiga arbetsformer i gymnasiet gör det också önskvärt att tillvarataga de möjligheter till självverksamhet, som lämpligt statistiskt material ger.

Jag vill i detta sammanhang ge ett litet konkret exempel på det spontana intresse, som finns även hos de mycket unga för arbete med statistiskt material. Vid ett tillfälle lät jag en klass i realskolan — en 2⁵: a — med tillhjälp bl.a. av diagram bearbeta uppgifter om temperatur och nederbörd gällande årets samtliga månader för ett flertal orter i Frankrike. Pojkarna hunno göra undan en del under lektionen, men det återstod åtskilligt, och så blev det tal om huruvida de skulle göra arbetet färdigt hemma. Jag undrade, om det inte blev väl mycket för dem, men de förklarade ivrigt: »Det gör ingenting, för det här är roligt!»

Som redan framhållits, är det måhända lämpligt att samla i ett särskilt häfte huvudmassan av det statistiska material, som kan komma till användning i de olika klasserna. Förutom att eleverna därigenom ha möjlighet att arbeta mera självständigt vid sidan om läroboken, kan också läraren smidigare anpassa uppgifterna efter vars och ens förmåga, än om materialet var direkt sammankopplat med lärokursen. Är häftet därjämte billigt, blir det möjligt att ge ut en ny upplaga, innan materialet blir för gammalt. Det går inte lika lätt, om det är sammanbundet med läroboken. Med tanke på de olika svårighetskraven i folkskola och realskola å ena sidan och gymnasium å andra, skulle det kanske ha fog för sig att två häften finnas tillgängliga, ett för de förra och ett för det senare och därmed jämförliga läroanstalter. Folk- och realskolehäftet blev ju därigenom också billigare, vilket vore skäl nog med tanke på ungdomens fördelning på de olika skolformerna. Då genom dessa häften tabellavdelningen i läroböckerna skulle göras obehövlig, kunde priset på de senare sänkas något och därigenom utgiften för häftet delvis kompenseras. Att endast skolan anskaffade ett tillräckligt antal exemplar av häftet ifråga för arbete på lärosalen, blev nog i längden ej tillfyllest, då varje elev borde ha möjlighet att utföra av läraren given uppgift hemma.

Då tanken att söka få fram lämpligt statistiskt material för skolbruk skulle förverkligas enbart för att gagna geografiundervisningen, vore det måhända lämpligt och riktigt, att en ideell förening stod som utgivare, en förening som kan förutsättas helt oegennyttigt sträva att tjäna geografiundervisningen i våra skolor. Och vilken förening vore i så fall lämpligare än Geografilärarnas riksförening?

Den nutida medborgaren behöver mycken kunskap, inte allenast specialkunskap för att utöva sitt yrke utan också allmänna kunskaper, erforderliga för en mer eller mindre självständig bedömning av samhällsviktiga frågor. Statistiska tabeller och statistiskt material till be-

lysning och förklaring av samhällets förhållanden och problem bli allt vanligare såväl i tidnings- och tidskriftsuppsatser som i utredningar av skilda slag. Därmed ökas också kravet på medborgaren att rätt kunna tyda sådant material, så att han framförallt ser till detta och ej till subjektivt färgade tolkningar. De ovan diskuterade statistiska häftena för skolbruk skulle bli ett litet bidrag bland många andra till ungdomens fostran i självständigt samhällstänkande.

K. G. GRYTZELL.

ARBETSLEKTIONER I GEOGRAFI

Efterföljande rader avse att vara ett bidrag till den diskussion om arbetsskolan, som senast i denna tidskrift (1946: 3) upptagits av YNGVE NILSSON. I princip är jag fullkomligt ense med honom om det betydelsefulla och eftersträvansvärda i denna undervisningsmetod. Jag skulle t.o.m. något starkare än han vilja understryka den arbetsglädje, varmed saken omfattas av lärjungarna. Om metoden verkligen leder till så mycket bättre kunskapsresultat än den gamla hederliga läxförhörsmetoden, skall jag yttra mig mera försiktigt om, men det torde inte kunna förnekas, att det från arbetshygienisk synpunkt är något värdefullt, att lektionstiden blir mera effektivt och lustbetonat tillvaratagen på detta sätt.

I praktiken har jag emellertid sedan rätt länge brukat gå till väga något annorlunda än Nilsson, då jag ansett det nödvändigt att ge eleverna på realskolestadiet en särskild studieplan att hålla sig till, innan jag kan släppa dem lösa på egen hand. Jag har också funnit det lämpligt att begränsa »källmaterialet» till de båda böcker, som alla eleverna äro i besittning av och ha någorlunda förtrogenhet med, nämligen läroboken och kartboken (i här föreliggande fall Nelson-Westins Geografi för realskolan och Roths Skolatlas n:o 1). Jag förser alltså mina lärjungar med en detaljerad handledning, som jag själv utarbetat och stencilerat. Hur denna ser ut belyses enklast genom efterföljande exempel.

AUSTRALIEN.

I. *Storlek.* Med »Australien» kan menas antingen

1. kontinenten A med Tasmanien eller
2. Australiska statsförbundet eller
3. världsdelen A med Oceanien.

A = Australien
K = kartboken
L = läroboken
O = Oceanien

Peka noggrant ut dessa tre områden och angiv skillnaden i yta och folkmängd mellan de båda sistnämnda (jfr tab. 1 och tab. 7 i L).

Vilken plats intar A i storleksordning mellan världsdelarna? Hur många gånger mindre är den än den största? Hur stor är folktätheten i A? Jämför Australiska förbundets folkmängd och folktäthet med Sveriges.

II. *Läge*. Mellan vilka längd- och breddgrader ligger kontinenten A? Nämn en plats i A och en i Europa, som ligger ungefär lika långt från ekvatorn.

III. *Kust*. Vilka äro de viktigaste bukterna och vikarna? Vad heta sunden, som skilja Tasmanien och Nya Guinea från fastlandet? Vad är »Stora barriärrevet»? (Peka ut.) Obs. fig. 131 i L. Vilken betydelse har det för sjöfarten?

IV. *Ytbildning*. Var ligger A:s högsta och var dess mest utbredda höglandsområde? På vilket annat sätt äro de olika varandra? Hur ligger det största låglandsområdet i förhållande till dem? Hur hög är kontinenten A:s högsta bergstopp? Jämför med Sveriges och de andra kontinenternas högsta toppar. (Rita ev. en bild, som visar höjdskillnaden, lämpligen i skalan 1 : 100.000.) Färglägg en höjdkarta över A. I vilka tre naturliga huvuddelar kan man indela kontinenten A?

V. *Vattendrag*. Vad heter den största sjön? På vilken nivå ligger dess yta? Vad kan man härav dra för slutsats om klimatet? Vilken är A:s största flod? Vad heter dess största biflod? Varifrån komma de? Vad kan man därför antaga om nederbörden där? Jämför den största flodens längd och flodområde med Sveriges största flods (tab. 3).

VI. *Klimat*. När är det sommar och när är det vinter i A? Lägg på en karta in 20°s-isotermerna för juli och januari. Vilken del av A har tropiskt klimat, dvs. alltid över 20°? Vilka delar ha tempererat klimat, dvs. alltid under 20°? Vilken klimattyp är vanligast i A?

Kopiera (på samma underlagskarta) nederbördskartan fig. 134 i L. Vilka delar av A ha mest nederbörd? Vilka ha minst? Försök förklara detta.

VII. *Vegetationen*. Jfr de fyra kartorna på sid. 188—189 i L. Vilka två äro mest lika? Vad bevisar detta? Vilka egenskaper äro utmärkande för eucalyptus-skogarna? (Se fig. 137.) Efter vilka klimatförhållanden måste växtlivet i större delen av A vara anpassat?

VIII. *Djurvärlden*. I vilket avseende kunna A:s växt- och djurvärld sägas likna varandra? Jfr vad zoologiläroboken har att säga om djuren i A.

IX. *Befolkning*. Vad kallas A:s urinvånare? Hur leva de? Hur och när har A fått sin vita befolkning? Från vilket land har den huvudsakligen kommit? — Hur är den nuvarande befolkningen i A fördelad? Se fig. 138 i L. Jfr folktäthetskartan sid. 57 i K. Sätt ut de större städerna (tab. 10) på en karta. Hur stor del i % av A:s befolkning bor i dem? Är detta ett normalt förhållande? (Jfr t.ex. med Sveriges och Frankrikes städer av motsvarande storlek enl. tab. 10.)

X. *Näringsliv*. Var i A kan jordbruk länkas förekomma? Vilka växter odlas? Jfr översta bikartan sid. 51 i K. Av vilken växt har A en mera betydande produktion? (se tab. 11). Jfr Rysslands, Sveriges och A:s produktion härav med resp. folkmängdssiffror (ton per inv.). Vad kan man härav draga för slutsats om A:s utrikeshandel med denna vara?

Vilken näringsgren spelar störst roll i de torrare delarna av A? Vad menas med artesiskt vatten, hur utvinnes det och vilken betydelse har det? Se fig. 139, 140, 141 o. 142 samt texten på sid. 194 i L. Redogör för vad som kan utläsas ur tab. 8 och 11 om denna näringsgren och dess resultat.

Vilka mineral utvinns i större mängd i A? Se fig. 142 och tab. 11 samt den nedre bikartan på sid. 51 i K ävensom kartorna på sid. 59 i K.

XI. *Samfärdsel*. Studera på sid. 62—63 i K de viktigaste vägarna över havet till A. Vilka äro de viktigaste hamnarna i resp. västra och östra A? Lägg på en karta in de tre längsta järnvägslinjerna i A. Vilken väg och med vilka trafikmedel reser man snabbast från London till Sidney, om man ej vill använda flyg?

XII. *Politiska förhållanden*. Vilken ställning inom det brittiska väldet intar Australiska förbundet? I vilka underavdelningar indelas det? Vilka av dessa äro de viktigaste? (Jfr folktäthetskartan.) Vad heter förbundets huvudstad? Sätt ut den på kartan.

OCEANIEN.

Peka på kartan ut de tre största öarna och de tre grupperna av småöar i O. Vad betyda de senares namn? (Förklara!)

Anteckna det viktigaste om *Nya Zeelands* ytbildning, klimat, befolkning (storlek och olika slag) och exportvaror. Vilken är den största olikheten i fråga om klimatet och den största likheten i fråga om produktionen mellan A och N.Z.? Med vilken exportvara kan N.Z. tänkas konkurrera med Sverige och Danmark?

Inläs det viktigaste om klimat, invånare och export beträffande *Nya Guinea*. Hur är N.G. uppdelat i politiskt avseende?

På vilka olika sätt ha småöarna i O uppstått? Läs om dem och studera bilderna på sid. 198—200 i L.

Arbetet tillgår nu så, att eleverna genom att besvara handledningens frågor och verkställa där föreskrivna kartarbeten m.m. skriva sin egen lilla geografiska översikt av området. Svaren på frågorna skola vara så fullständigt utformade, att de kunna begripas, även om man inte har handledningen bredvid sig vid läsningen. För varje fullbordat stycke skall texten med ev. tillhörande kartor och diagram visas upp för mig, och det ger mig tämligen jämnt arbete under lektionerna. Eleverna ha dessutom naturligtvis möjlighet att under arbetets gång fråga mig till råds, varjämte de gärna få samarbeta med varandra, en frihet som de emellertid i rätt liten utsträckning använda.

Som synes har jag ingen större tilltro till elevernas förmåga att själva finna sig till rätta i »källorna». Erfarenheten visar, att detta blir svårt nog ändå. Å andra sidan inlägger jag rätt många frågor, som vädja till och söka utveckla den kombinationsförmåga och uppmärksamhet på orsakssammanhanget, som åtminstone enligt min mening bör vara kärnan i geografistudiet redan på detta stadium. Att man därvid mången gång måste förenkla problemställningarna och alltså suggerera fram lösningar, som ej skulle stå sig inför en mera vetenskaplig kritik, vållar mig inga svårare samvetsqual.

Men varför då inte använda de i bokhandeln förekommande mera allmänt hållna handledningarna? Ja, dels har man ju ingen rätt att ålägga eleverna att anskaffa dessa. Och dessutom finner jag det bättre, att läraren på detta sätt får och tvingas utforma sin egen i all blyg-

samhet självständiga syn på det studerade området och vad som där är väsentligt eller inte att inlära och genomtänka. Den ringa tid läraren i en stor mellanskoleklass kan ägna åt varje elev (i genomsnitt 1 à 2 minuter i veckan!) gör det också nödvändigt att liksom tvinga alla att köra i samma spår, om inte det hela skall urarta i ett okontrollerbart kaos. Dessutom kan läraren genom att själv författa arbetsuppgifterna vinna åtskilliga andra fördelar: svårighetsgraden kan anpassas efter klassens mognadsstadium och successivt höjas, här och var kan infogas individuella arbetsuppgifter för de mera försigkomna, och det enskilda arbetet kan på en och annan punkt, bl.a. för att vinna omväxling, avbrytas av gemensamt klassarbete, t.ex. utarbetande av kartor och diagram efter förebild på svarta tavlan. En särskild fördel är, att läraren kan frigöra sig från lärobokens regionindelning. Man kan exempelvis utarbeta en samlad arbetsplan för alla medelhavsländerna eller för hela Sovjetunionen, även om läroboken behandlar dessa områden på två eller flera ställen.

Vid detta arbetssätt bortfaller normalt allt hemarbete, men de mera långsamma eleverna få då och då tillhållas att utom lektionstid ta ifatt kamraterna. De elever, som arbeta mycket snabbt och alltså bli färdiga »för tidigt», kunna utan svårighet förses med extra arbetsuppgifter eller litteratur ur skolbiblioteket. Givetvis avslutas det hela med ett samlat förhör i en eller annan form, och betyget gives dels på grundval av detta, dels med hänsyn till den omsorg, varmed arbetsuppgifterna fullgjorts.

Till ovanstående skulle jag vilja foga några reflexioner beträffande läroböckerna, som aktualiseras vid ett arbete i denna form. Ett önskemål är, att dessa göras så lättöverskådliga och dokumentariskt utformade som möjligt. De böra hellre innehålla för mycket än för litet, vilket senare särskilt gäller tabellerna. Den nu så moderna lärobokstypen med mer eller mindre lyriskt utformade, färdigställda synteser är *icke* idealisk vid detta arbetssätt. Som läseböcker äro de utmärkta men inte som källor för självständigt arbete. Den gamla typen med sin analytiska, stela men överskådliga rubricering skulle vara att föredraga. Särskilt stor betydelse får illustrationsmaterialet, som bör vara så allsidigt och samtidigt så enkelt som möjligt men däremot inte förses med utförliga förklaringar, som göra det för bekvämt för läsaren och ej sporra honom att använda och uppöva sin egen iakttagelseförmåga. En nåd att stilla bedja om vore, att lärobok och kartbok vore så harmoniskt samstämda, att de kompletterade och inte som nu ofta är fallet motsade varandra. Som det nu är verkar det irriterande på de

mera vakna eleverna, att t.ex. isotermer och växtgeografiska gränser framställas olika i kartboken och i lärobokens illustrationer, och läraren måste använda mycken tid och många hårklyverier för att söka häva den skepticism mot böckernas tillförlitlighet, som nog i och för sig är nyttig men som knappast hör hemma på detta åldersstadium. Jag vill därför till sist rikta en vädjan till herrar läroboksförfattare: skriv (och illustrera!) med tanke på arbetsskolans behov. Giv oss så mycket, så motsägelsefritt och så gott material som möjligt, så skola vi lärare i all anspråkslöshet göra vårt för att det skall bli till fullo utnyttjat.

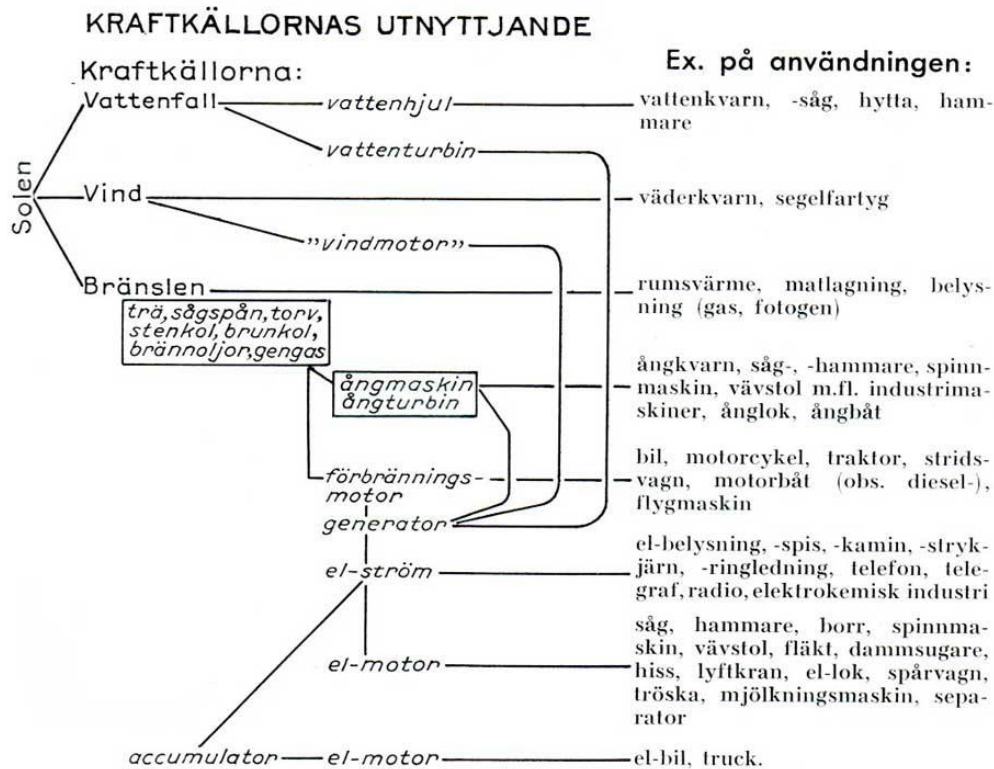
PER HOLM.

KRAFTKÄLLORNAS UTNYTTJANDE ETT CENTRALT ÄMNE I GEOGRAFIUNDERVISNINGEN

I sin uppsats om »Indalsälven, Sveriges mest utnyttjade kraftkälla», Svensk Geografisk Årsbok 1946, framhåller professor Nelson »behovet av ett nära samarbete mellan den fysiska geografiens utövare, den tekniska sakkunskapen och den ekonomiska geografiens adepter».

Förvisso har geografiläraren både mångt och mycket att syssla med och reda ut. Men det hör till tjusningen med ämnet. Mångsyssleriet leder i bästa fall till en samlad översyn, ett sammanknytande av olika företeelser, en syntes. Det är en förmån för geografiläraren att få så många tillfällen att sätta in de olika ämnenas innehåll i nya sammanhang, i stora perspektiv.

Sambandet mellan kraftkällorna och deras utnyttjande är ett sådant, som geografiundervisningen enligt mitt förmenande bör bidra till att belysa. »Det är fysik». Javäl, men ger fysiken i skolan en tillräcklig översikt härav? Knappast. Den beskriver ångmaskinen och placerar möjligen in den i en båt eller ett lokomotiv, men får vi dess revolutionerande betydelse för näringslivet? Det räknas ej till ämnet. Förbränningsmotorernas ventiler och el-motorernas lindningar skildras, men användningen av dessa maskiner blir nog ej så fylligt exemplifierad, att en läroverkselev (även feminin) vet vad som driver hissen, tandläkarens borr, traktorn, vävstolen. Och än mer: får våra lärjungar lära sig hur olika kraftkällor kunna ersätta varandra och utnyttjas för samma ändamål, t.ex. att en generator kan drivas med vattenfall, vind, ångkraft, explosionsmotor eller muskelkraft? Det kommer kanske en detalj

i det stora sammanhanget här och en där, men den samlade framställningen, den blir nog ej av.

Varför skall nu geografen använda sina späckade timmar även till detta? Jo, han måste få sina elever att förstå, hur ett land med stora kraftresurser kan nyttiggöra dem, varför ett kolrikt område kan bli en industribygd och hur detsamma kan gälla ett land med stor vattenkraft o.s.v. Det är tomt och meningslöst att läsa om Ruhr, om man ej förstår sambandet mellan kolen och textilindustrin i Wuppertal, om Kaukasus petroleum och ej ha en hum om dess användning. Det är i varje fall min sorgliga erfarenhet, att dylika kunskaper även högt upp i skolan är betänkligt otillräckliga. Det är sånt, som man vägrar att tro på, förrän man upplevt det, nämligen att en gymnasist kan vara okunnig om vad som driver en spårvagn. Och företeelsen är allmän. Så kan det inte få vara.

Naturligtvis skall fysik och kemi ge de tekniska beskrivningarna och förklaringarna. Geografiläraren får ta det mera i stort. Han tvingas

emellertid även att föregripa de tekniska ämnena. Vi läser ju om Rysslands, Tysklands och Englands kraftresurser, långt innan maskinerna för deras utnyttjande hinner behandlas i fysiken. Redan i 1⁵ och 2⁵ behöver sambandet mellan kol, olja och vattenkraft å ena sidan och industrierna å den andra förklaras. Sen återkommer man med fördel i kursen om U.S.A. och Sverige. Man kommer långt med att vädja till elevernas tekniska erfarenheter i dagliga livet. Det gäller bara färska upp dem och skapa reda i det hela. Man skall dock inte tro att något är för enkelt och självklart.

Bränslenas utnyttjande för kraftbehovet bör man först exemplifiera med ånglokomotivet, eftersom det är en slags ångmaskin, som alla sett. Det är många 1⁵:or, som behöver upplysas om att loket går, för att man kokar vatten med kol o.s.v., och att ångtrycket driver hjulen. På en bild kan man lätt visa eldstad, ångpanna och cylinder (slidens hemligheter och excenterskivans kan man överlämna till fysiken, men hur ångmaskinen gör nytta torde geografin få skildra). Sedan man klargjort, att loket är en ångmaskin på en vagn, vars hjul drives av maskinen, som därmed drar hela låget, får man redogöra för ångbåten, som hyser en ångmaskin, vilken driver propellern, så båten går. Kan en ångmaskin sätta ett hjul eller en propelleraxel i gång, så förstår man lätt, att den kan få en pump att arbeta (i en gruva eller en polder), en ånghammare, en ångkvarn, en vävstol, en generator för alstring av elektrisk ström.

Även ett så banalt förhållande som att en bil drives med en bensinmotor behöver omtalas, och därtill får man foga många andra exempel på explosionsmotorers användning. Likaså måste man meddela, att bensin, fotogen o.dyl. erhålles av bergolja, petroleum. Explosionsmotorernas ofantliga betydelse för trafikmedlens omdaning (dieselfartyg, flyget) och därmed oljeländernas ökade värde i näringsliv och politik måste framhållas i geografiundervisningen, men då måste ju eleverna ha elementära tekniska kunskaper för att rätt fatta schäsen. Hur många flickor vet, att det är en motor i ett flygplan? Och om det är en elektrisk eller ej?

Alla elever har egen erfarenhet av en generator. Gör den medveten! Det sitter en på deras cykel. De vet, att om generatorn snurrar, så lyser cykellyktan. Med utgångspunkt härifrån kan man förklara, hur man kan hålla i gång generatorn och få ström genom en turbin (vattenkraftverk), hur kol och andra bränslen kan åstadkomma det samma genom en ångmaskin eller ångturbin (ångkraftverk), brännolja och gengas genom explosionsmotorer, vinden genom »vindmotor»

— olika sammanhang mellan kraftkällor och el-ström, vilka varierar regionalt.

Den elektriska kraftens mångsidiga användning måste rikligen exemplifieras, och många gånger får man framhålla, att det kanske är ett vattenfall, som driver lyftkranen, ger radion ton, belyser gatorna, dammsuger. Det sammanhanget är fördolt för de flesta. Visst är det fysik, teknik, men även geografi, näringsgeografi med naturgeografiska förutsättningar, ett samband, som ett läroverk skall ge förståelse för hos varenda elev. Det är en central och tacksam uppgift för geografiundervisningen.

I denna brukar ju ingå diverse tekniska bildserier och filmer: från skogen till sågverket, från sockerbeta till sockerbit, chokladtillverkning o.s.v. Det förefaller mig lika berättigat och behövt med en framställning i bild (gärna film) av kraftkällornas utnyttjande. Som ett stöd för genomgången är den bifogade tablån tänkt, ett försök att schematiskt visa sammanhangen. Den är inte fullständig, exemplen kan ju utökas i det oändliga. Det är inte lätt att följa en redogörelse för hur en generator kan drivas på olika sätt — hur den kan åstadkomma olika ting — hur det som driver generatorn även kan utnyttjas på andra sätt. Men ser man länkarna på tavlan, på en plansch eller en duplicering, så går det lättare. Då kanske även de, som har svårt för tekniska ting, förstår och får intresse för saken. — Man kan också läsa schemat baklänges. »Hur drives en separator?» Eleven letar i schemat upp denna och finner sammanhanget tillbaka till kraftkällorna.

Atomkraften får väl lämnas utanför tills den fått en människovärdigare användning.

En liknande uppgift för geografiundervisningen är att ge exempel på nyttan för ett land, för människan, med kol, järn och skog. Det behövs. Och bidrar att göra geografin till något mer än turistlära.

GUNNAR MALMBORG.

MED NORRA REALARE I JÄMTLANDSFJÄLLEN

Några läroverk ha under senare år med bistånd av avgångna elever och övriga intresserade lyckats förvärva en semestergård. Dit ställes färden under vinterlovet och även under somrarna ha eleverna tillfälle att besöka skolans eget semesterhem. Särskilt för storstadsungdomen är detta av stor vikt. Därigenom gives tillfälle till billig rekreation och

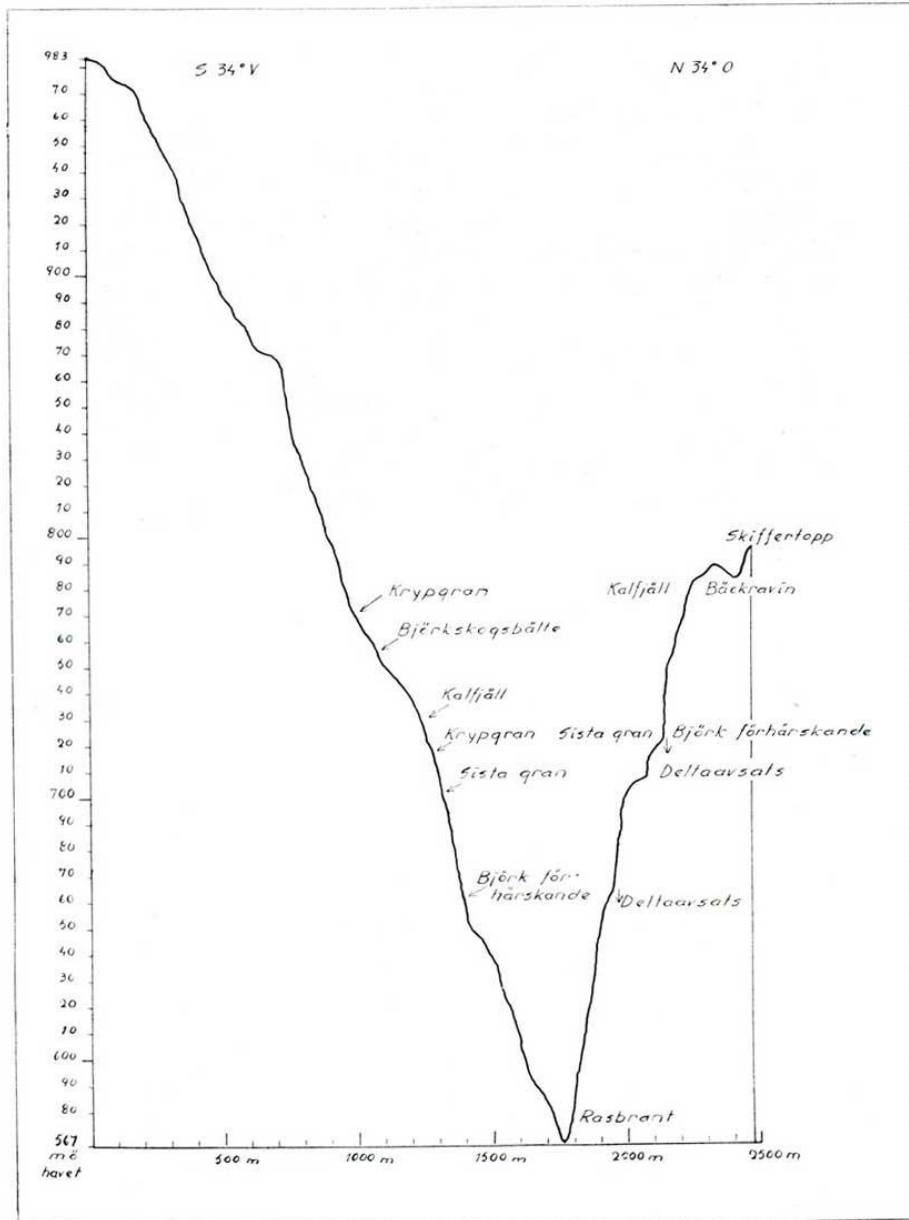

Foto av förf. mot söder från Otsjön mot Middagsvalen och Lundörren. Överskjutningsskällorna med mot öster framträdande branter visa tydligt den mot öster riktade överskjutningstektoniken. Middagsvalen har den skarpaste överskjutningsprofilen. Lundörrespasset synes t. v. därom.

till stärkande av kamratskapet. Härtill kommer att eleverna få tillfälle att bedriva naturstudier ute i fält. Åtskilliga enskilda arbeten (geografi, biologi och kemi) kunna sålunda bedrivas under några lärares ledning. Även studier av en trakts kulturgeografi kan göras till föremål för enskilt arbete.

I Danmark praktiseras en liknande metod. Därvid resa lärjungarna under några dagar till en trakt, där de under lärarnas ledning få göra studier ute i fält, ja t.o.m. företaga en mindre utgrävning av fasta fornlämningar. Arbetet kan också fördelas så, att varje elev på ett papper får vissa frågor uppställda, vilka skola besvaras genom fältundersökningar. Så utprickas t.ex. på hans kartblad en viss meander eller en korvsjö, som han sedan på egen hand får söka upp i terrängen. När han funnit den blir uppgiften att besvara de framställda frågorna t.ex. vilken sida som är brantast, var erosionen och ackumulationen sker, strömhastigheten är störst o.s.v.

En liknande anordning skulle f.ö. kunna tänkas genomföras i samband med orienteringsövningar vid de vanliga idrottsdagarna i våra läroverk. Här skulle säkert ett samarbete kunna etableras mellan gymnastik- och geografilärarna. De sistnämnda kunde med kännedom om

Profil över Skärredalen, *vatteneroderad* (avlopp från Ottsjöissjön). Överförhöjning 10 ggr. Avvägning: Bo Aurell, Björn Nordin och Sven Windrup R IV b.
Ledare A. Wärnfeldt.

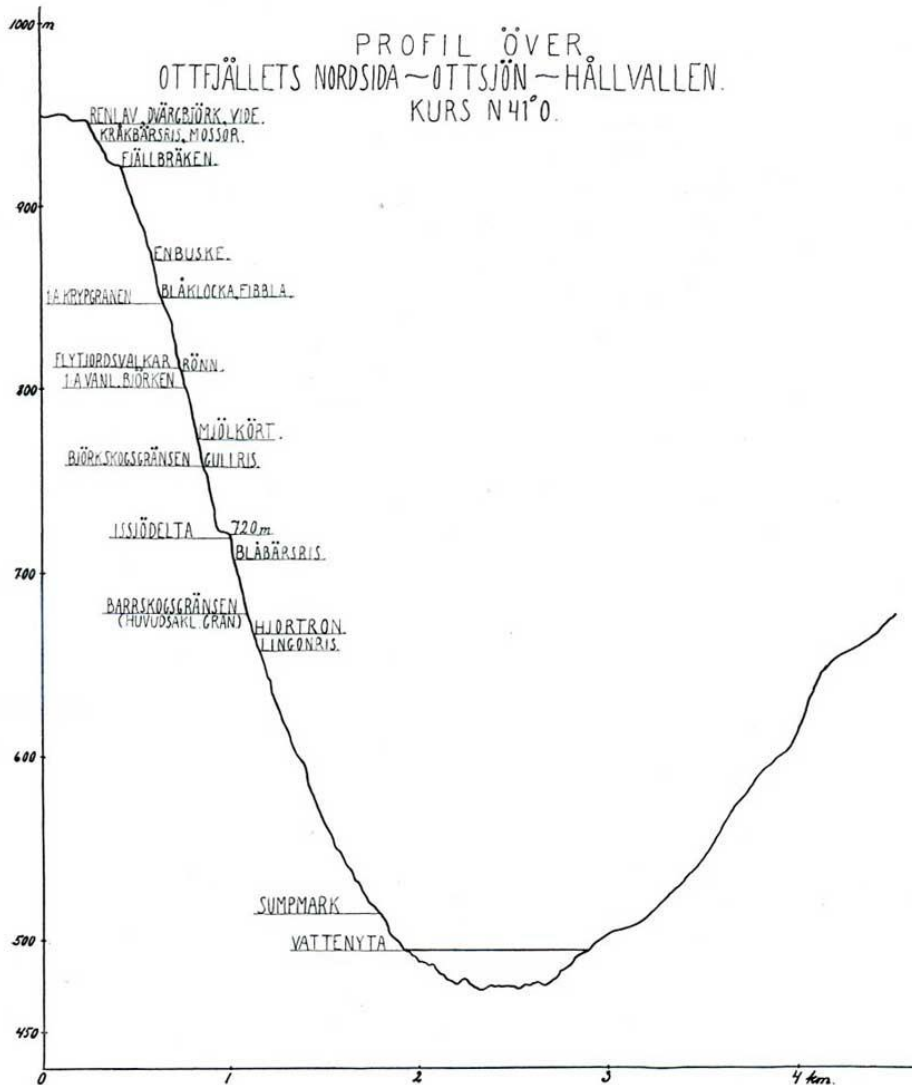

YtterstvalLEN norr om Ottsjön. Typisk jämtländsk fäbod av helfäbodtyp. Byggnaderna äro (från vänster) mjölkbod, stuga, fähus och kokhus (skåle). —
Foto Sv. Johansson R IV b.

trakten göra upp en rad enkla frågor vilka eleverna ha att besvara efter terrängstudier. Särskilt torde sådana ligga väl till för elever i 5⁵ och I⁴, men såväl för lägre som högre stadier borde ett dylikt system kunna användas. En liten åmynnings utslamning i en sjö, en strandvall, en ler- eller sandåker med dess vegetation, åkerväxterna på en lantgård och vilka av dem som upptaga den största arealen (genom studier flera år å rad ev. genom intervju kunna tabeller göras upp över växtföljden) äro några exempel på arbetsuppgifter för lägre stadier. För högre stadier kan tänkas kompassmätning av sprickriktningarna och isräfflor vid en bergbrant eller sjöstrand, studium av det uppkrossade berget och glidräfflor vid en förkastningsbrant, skiss eller beskrivning av skiktningen i ett grustag i en rullstensås, en väg i förhållande till en rullstensås, och en gårdstyp, studium av råvaran till ett industriföretag med intervju om varifrån den hämtas m.m.

För längre tids gruppstudier fordras tillgång till bostad för lärare och elever. I vissa fall torde dylik kunna erhållas genom privat inackordering och genom medverkan av Turistföreningen finnes möjligheter till billigt uppehälle för studiegrupper.

Norra realläroverket i Stockholm hör till de lyckligt lottade skolor i vårt land, som ha egen semestergård, Realgården vid Trillervallens

Profil över den av *iserosion* präglade Ottsjödalen. Profilens SV sida avvägd och den NO (utan beteckningar) uppmätt med paulinaneroid och måttband. Överförhöjning 10 ggr. Avvägning: Åke Boberg, Bertil Freyschuss, Bengt Lybeck och Lars Wallin R III^A.

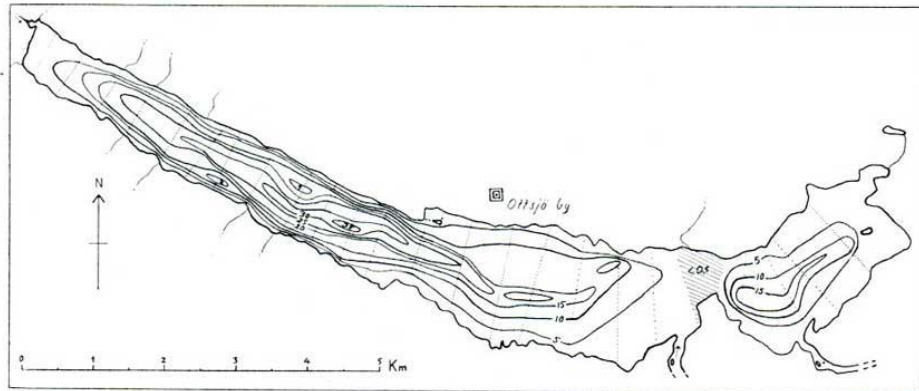
turiststation (Undersåkers socken i Jämtland). Där finnes plats för ett 30-tal elever och några ledare. Gården har telefon, vattenledning och finsk bastu samt ligger vid Vällistes sluttning med en enastående utsikt mot Ottfjället, Gröngumpen och Anarisfjällen.

Genom en lycklig tillfällighet finnes i trakten en ovanlig rikedom på geografiska studieobjekt. Sålunda ligger Realgården i ett område med ovanligt väl utvecklade deltaytor och strandvallar från central-jämtländska issjön, i närheten finnas också dödislandskap och vid Skårnsdalen väster om Ottsjön har man förutom issjöavloppets stortartade kanjondal serier av trappstegsartat liggande deltaytor. Ej långt från Realgården ligger också Gröndalens kända deltaområde. Området är alltså klassisk mark för issjöstudier (t.ex. av K. Eriksson: Inlandsisens avsmältning i sydvästra Jämtland S.G.U. årsb. 1912 av G. Frödin bl.a. bidrag till västra Jämtlands sen-glaciala geologi S.G.U. årsb. 1911 samt arbeten av A. G. Högbom m.fl.). Eleverna ha här också tillfälle att studera fjällkedjans bergarter, berggrundens veckning, överskjutningar, förkastningar, isräfflor, U-formade och V-formade dalar representerande resp. glacial- och vattenerosion, moräntyper, rullstensåsar, växtregioner, växtäckets olika utseende inom urbergs- och kalkområden, vacker pågående deltabildning, jämte av vindförhållandena betingade strandporrebildningar i Ottsjön, fäbodväsendet m.m. En bäverkoloni finnes också i närheten.

Under förliden sommar företog undertecknad en 14-dagars exkursion till denna trakt med ett 20-tal elever från de högsta ringarna. Deltagarna skulle på detta sätt få fullgöra sina enskilda arbeten i geografi, biologi och historia. Realgården utgjorde under denna tid vår operationsbas. Där sköttes värdskapet av skolans gymnastiklärare kaptan Grubb och fru Elsa Grubb förestod hushållet. Utan det självupppoffrande arbete, som dessa utan någon ersättning nedlade hade företaget säkerligen inte gått i lås. Att förse arbetsgrupperna med matsäck i många omgångar för flera dagar torde bara det synnerligen påkostande. Det är mycket enklare att sköta hushållningen för en vanlig skolreseggrupp med gemensamma, regelbundna måltider.

I Realgårdens samlings-sal improviserades en svart tavla av mörkläggningssapper och med hjälp av denna gavs allmän orientering. De tre första dagarna användes f.ö. till gemensamma exkursioner, varvid närliggande fjäll bestegos. Därvid höll undertecknad och min utmärkte medhjälpare teknolog Anders Wärnfeldt kortare anföranden. Vi lade f.ö. mera an på diskussioner med eleverna än föredrag. På vandringarna samlades växter, fjärilar, skalbaggar samt stenar och det insamlade materialet kommer delvis att användas till en permanent utställning i Realgården av traktens vanligaste bergarter och växter, något som blir kommande besökare till nytta.

Den fjärde dagen användes till uppdelning av arbetsgruppers iord-

Djupkarta över Ottsjön. Kurvor för var 5:e m. Kartan upprättad av Johan v. Euler-Chelpin R IV b, Lars Lidholm R III³ och Håkan Sivgård R III b. Iserosionens betydelse för sjöbäckens utkomst är tydlig.

ningställande av matsäck samt en del rent organisatoriska anordningar. Då fingo också eleverna lära sig hur det går till att loda en sjö (lod hade erhållits från Sveriges geologiska Undersökning), höjdmäta med paulinaneroid (hade jämte geologhammare, spade och stickborr ställts till förfogande av Geografiska Institutionen i Lund), samt uppmäta profiler med avvägningsinstrument (dels av skolan inköpt dels ett anskaffat av teknolog Wärnfeldt). Traktens bergarter visades också samma dag.

Påföljande dag flyttade de olika arbetsgrupperna ut till sina stationer för att på egen hand lösa en uppgift. En grupp elever från R IV förlades sålunda till en fäbod vid Ottsjöns västra ända och de fingo där — till en början under teknolog Wärnfeldts ledning — avväga en profil tvärs över Skårnsdalens kanjon. Därvid hade de också till uppgift att på profilen inlägga deltaytor, växtregioner, trädgränsen m.m. En annan grupp arbetade med att på liknande sätt avväga en tvärprofil över den breda U-formade Ottsjödalen. Detta arbete kompletterades av andra, som med paulinaneroid höjdmätte och beskrev snöfläckar, mätte isräfflorernas riktningar, samlade bergarter m.m. Vid inläggandet av växtregionerna på profilerna medverkade tidvis de medföljande biologerna. Karakteristiska växter antecknades också i avvägningsprotokollen. Botanisterna gjorde f.ö. under sina rekognosceringar den intressanta upptäckten att åtskilliga kalkälskande växter förekomma inom Vällistes gnejsområde. Vid senare besök kunde också konstateras, att kalkblock förekommer där, sannolikt härstammande från ett lokalt

Skärning av deltayta på Vällistes norra sida. Lagrens flacka stupning mot distalsidan framträder tydligt. — Foto förf.

litet siluområde öster om berget. På de övriga närbelägna bergen kunde nämligen ej någon kalkflora hittas. Tyvärr hunno vi ej fullfölja våra forskningar efter kalkblockens moderklyft. Trädstubbar ovanför nuvarande skogsgränsen, rutmark m.m., inlades på generalstabskartan av en orienteringsgrupp.

Ottsjön lodades av 3 elever, vilka också hade till uppgift att undersöka och avrita strandvallar, isskjutna vallar, strandsporrar och de pågående deltabildningarna vid sjöns stränder. Av djupkartan framgår att en djupränna går genom sjöns mitt. Denna är tydligen utbildad av iserosion efter en svaghetszon i berggrunden betingad av stark uppkrossning i samma riktning som Ottfjällets diabasgångar och följer sannolikt kontaktzonen mellan gnejs och glimmerskiffer. Sjöns maxdjup befanns vara 35 m. Strandsporrarna på NO stranden i egentliga Ottsjödalen visade sig peka mot öster medan de på den SV vätta åt motsatt håll, vilket sannolikt med rätta förklarades därmed, att de om somrarna förhärskande NV-vindarna på grund av terrängförhållandena huvudsakligen inverka på vattenrörelsen vid NÖ stranden, medan östvindarna, som äro sällsynta men på grund av topografien och den mot öster breda vattenytan, särskilt påverka den för dem exponerade SV stranden.

Även en undersökning av fäbodarna vid Ottsjön gav gott resultat. Sålunda konstaterades att dessa äro knutna till särskilt breda deltaytor. Fäbodor av äldre typ, inventarier och kokhus uppmättes och fotograferades samt avritades. Många intressanta fynd gjordes och denna arbetsgrupp hade till förfogande såväl en skifteskarta från 1700-talet som delvis en modern flygkarta.

Resultatet av samtliga grupperns arbete överträffade alla förväntningar.

Man kan inte förneka, att ett samarbete, som här skisserats, blir ganska påkostande för läraren. Genom den utomordentliga hjälp som jag erhöll av kapten och fru Grubb och deras medhjälpare teknolog Wärnfelt och inte minst genom pojkmarnas outtröttliga entusiasm, var dock arbetet för mig enbart ett nöje. De diskussioner om dagens arbete och resultat, som fördes i en jaktstuga eller i Realgården efter avslutad arbetsdag och den stora vetgirighet som framträdde även under ansträngande promenader uppför fjällbranterna har medfört att man med glädje ser tillbaka på denna tid. Därtill kommer att undertecknad genom elevernas kunnighet på olika områden (botanik, fjärilar, skalbaggar m.m.) fick tillfälle att utöka sitt eget vetande och att kontakten mellan lärare och elever i hög grad stärktes.

CARL ERIK NORDENSKJÖLD.

MEDDELANDEN

Blindkartor.

Undertecknad har haft tillfälle att i olika klasser använda en preliminär uppsättning blindkartor utarbetade av fil. mag. Arne Skepstedt, Solbacka läroverk, Stjärnhov. Kartorna föreligga i form av diapositivkartor i formatet 5×5 cm (leverantör Gumpert, Göteborg) och äro avsedda att projiceras på en skiopetikonduk eller på svarta tavlan, där man, om så önskas, på några ögonblick med krita kan överföra bilden till en mera varaktig kartskiss. Vid projektionen behöver lärosalen icke mörkläggas. Dock kan partiell mörkläggnings rekommenderas: bilderna bli tydligare och ljuset samtidigt tillräckligt för anteckningar eller jämförelser med kartböckerna. För en bråkdel av gängse kostnader har man här ett effektivt undervisningsmateriel, som tar blott en obetydlig bråkdel av det för vanligt kartmaterial behövlige utrymmet i anspråk.

Kartorna ha givetvis en mångsidig an-

vändbarhet. Om här framhålles, att denna användbarhet i bokstavig mening även är firsidig, behöver detta icke innebära någon inskränkning i det givna påpekandet. Vanliga väggkartor äro nämligen icke försedda med upphängningsanordning nedtill och till höger och till vänster. En diapositivkarta kan däremot lika lätt exponeras rättvänd som vriden 180 grader, resp. 90 grader åt höger eller åt vänster. Överdriven exercis med kartor i annan orientering än den vanliga är icke att rekommendera, men man bör fördenskull icke underskatta ett ungdomligt auditoriums förmåga eller intresse av att tänka sig in i hur exempelvis en pilot ser Medelhavet framför sig under en flygning från Gibraltar till Alexandria eller hur en flyttfågel ser de olika länderna dyka fram, när den från Sverige återvänder till Nilens källor.

Snart tar gemene man en flygtur lika ofta som man nu åker bil eller sätter sig på en cykel. Det är därför lämpligt

att i skolorna odla »flygperspektivet» och att låta kartorna, i utformning och användning, ta intryck av denna inställning.

G. Erdtman.

En ny serie kartor.

När man under höstens lopp hörde talas om att en ny serie reliefkartor inom kort skulle komma ut, kände man en viss skepsis inför resultatet. Denna grundade sig främst på kontakt med tidigare typer av dylika kartor, vilkas höga pris, bräcklighet och stora tyngd gjorde dem mycket ohanterliga och svårplacerade. De hade helst bort sättas i glasbur, om inte ungdomens studieiver skulle avsätta alltför tydliga spår i deras ömtåliga yta.

Sedan jag nu stiftat bekantskap med Gumperts nya reliefkartor, ha alla mina invändningar mot denna karttyp förstumrats. Det är skada att reliefkartorna på grund av sina nackdelar inte tidigare kommit i allmänt bruk i våra skolor. Elevens förmåga att läsa kartan och att använda den som utgångspunkt för geografiska resonemang är i stor utsträckning beroende av det sätt, på vilket han på lågstadiet bekantar sig med densamma. Den största svårigheten ligger i det förhållandet, att de vanliga kartorna äro tvådimensionella, under det att naturen har tre dimensioner. Barn ha som bekant svårt att generalisera. Därav följer, att de vanliga kartornas terrängbeteckning inte alltid ger dem en klar föreställning om »kartans tredje dimension». Reliefkartan är det bästa medlet att hjälpa eleven fram till en klar idé om vad en vanlig karta vill uttrycka.

De nu utgivna reliefkartorna över Sveriges olika landskap och över Norden äro i viss mån en utveckling från en äldre serie. I denna voro emellertid kar-

torna framställda av gips och papiermaché. Genom att gjuta de nya kartorna i aluminium har man pressat ned vikten. Ex. av kartan över Västergötland från trettio till sju kilogram. Vad detta betyder i fråga om lätthanterlighet, behöver ej särskilt framhållas. Genom gjutmetoden har man dessutom åstadkommit den massproduktion, som är förutsättningen för ett överkomligt pris. Kartornas robusta beskaffenhet och tvättbara yta gör dessutom att de äro okänsliga för ganska närgången uppmärksamhet.

Ett förtjänstfullt drag i kartbilden är höjdförhållandenas markering med färgnyanser. Dessa accentuera reliefen på ett utmärkt sätt och göra det möjligt även för eleverna på salens sista bänkar att uppfatta densamma. Att färgerna dessutom underlätta jämförelse med vanliga tvådimensionella kartor är också mycket bra. Läns- och landskapsgränser äro klara och tydliga. Man ställer sig däremot frågande inför den kraftiga markeringen av rikshuvudvägarna, vilka märkas mera än de åtminstone hittills ekonomiskt mera betydelsefulla järnvägarna. Ortnamnen ha textats med ganska liten stil, varför dessa kartor till skillnad från många andra även kunna nyttjas vid förhör av namn.

Utgivarna, Bo Thomée och John E. Andersson, ha i dessa reliefkartor skapat ett hjälpmedel ej blott för undervisningen på lågstadiet. Kartorna äro dessutom ovärderliga vid alla de tillfällen, då en lärare har anledning att närmare syssla med sambandet mellan det egna landskapets topografi och dess kultur- och näringsgeografi, med andra ord både i realskolans avslutningsklass och i gymnasiets första och sista ringar. Kartornas tilltalande utseende kommer dessutom säkerligen att skaffa dem avsättning till privatpersoner, föreningar, turistbyråer, hotell etc. runt hela vårt land.

Arne Skeppstedt.

Om skolresor i Sverige.

Det är nu 12:te året i följd Svenska turistföreningen utger broschyren Skolresor i Sverige, programmet från föreningens skolresetjänst, som under åren utvecklats till en kortfattad handbok för skolresor. Den är avsedd för de lärare som planerar en skolresa, och innehåller uppgifter om alla de praktiska detaljer man behöver känna till som skolreseledare. Där finns i år särskilda små kapitel om vilka nedsättningar som beviljas av trafikföretagen för skolresor, samt var och hur de skall sökas, om stipendier, om hur man finansierar en skolresa, om vandrarhem och skolresebyråer och mycket annat.

En stor del av skolresobroschyren innehåller program för STF:s fasta skolresor, resor helt ordnade av turistföreningen till vilka läraren kan anmäla sin skolklass på samma sätt som en vuxen anmäler sig till en planerad sällskaps-

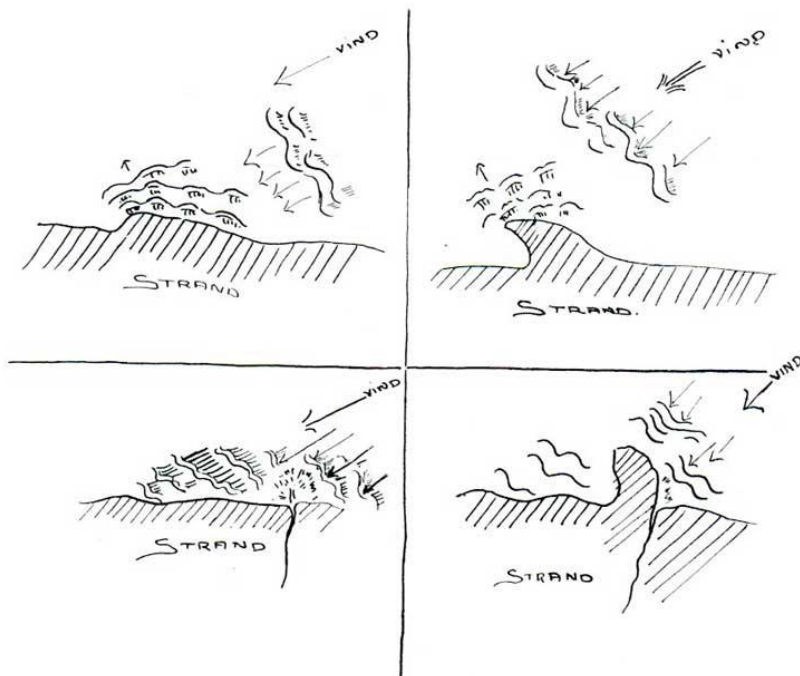
resa eller ackordresa. Denna avdelning har i år utökats med ett stort antal färdförslag.

I mer än 50 år har skolreseidén varmt omhulldats av STF — mer än 600.000 kronor har under dessa år utdelats i stipendier, som under senare tid uppgår till 30.000 kronor årligen. Varje år hjälper föreningens skolresetjänst inemot 40.000 barn ut på skolresa, vilket betyder att vartannat svenskt skolbarn på detta sätt får stöd från turistföreningen.

Skada bara att läroverksungdomen är så vanlottad när det gäller skolresor under somrarna. STF räknar med att över 90 % av sommarens skolresenärer är folkskolebarn, och skulle med glädje vilja hjälpa även läroverksungdomen ut på sommarresor under mottot »Känn Ditt land».

Broschyren Skolresor i Sverige sändes kostnadsfritt från Svenska turistföreningen, Stockholm 7.

O. Thaning.

Uppkomsten av strandsporrarna vid Ottsjöns södra strand enl. Jan v. Euler. Övre bilderna: Uddmaterial sköljs ut i sjön av vågorna. Genom Ö-vinden packas detta och udden vrides åt V. Undre bilderna: Fjällbäck för ut tyngre uddmaterial.

Udden mer utstående.

Nya geografifilmer

från

• **Färdiga:**

ÖSTERGÖTLAND, U.S.A I ETT NÖT-
SKAL, NYA ZEELAND.

• **Inom kort följer:**

CHILE, ARGENTINA, AMAZONAS
(färg och svartvit), BRASILIEN (färg
och svartvit).

*Ett urval av dessa filmer kommer att
visas på geografilärarymötet i Stock-
holm efter påsk.*

SVENSK FILMINDUSTRI
SKOLFILMAVDELNINGEN

Arbetskolans metod i geografiundervisningen

HELGE NELSON och ELVI RYDEFÄLT

Arbetsgeografi

Arbetsanvisningar med teckningar. För folkskolan.

Häfte 1. Sverige	Kr. 0: 50
» 2. Europa	» 0: 50
» 3. De främmande världsdelarna	» 0: 50
» 4. Näringsgeografi i Sverige	» 0: 90

HELGE NELSON och ELVI RYDEFÄLT

Vem är orienterad på kartan?

Arbetsbok i geografi. Kartor och namnlistor.

1. Götaland	Kr. 0: 40
2. Svealand	» 0: 35
3. Norrland	» 0: 35
4-5. Europa (utom Sverige)	» 0: 50
6-7. De främmande världsdelarna	» 0: 60

Upptagna på Statens läroboksnämnds förteckning.

Arbetskolan behandlas i Svenska Bokförlagets Meddelanden nr 12, som erhålles gratis på begäran. Rekvirera samtidigt den nya bokkatalogen — där finns mycket av intresse!

SVENSKA BOKFÖRLAGET
STOCKHOLM

